

Dechka Chavdarova

(Bulgaria, Konstantin Preslavsky University of Shumen)

The Woman as a Metonymy of Europe in Ivan Vazov's Short Stories "Emma" and "Margarita. A Prague Romance"

Abstract: This article dwells on the conceptualisation of the plot defined as "a love story between a Bulgarian man and a European woman" in Ivan Vazov's short stories "Emma" and "Margarita. A Prague Romance", in which the female characters (a Swiss woman and a Czech woman) are metonymic for European culture, while the protagonists's love for them stands for the Bulgarian inclination towards this culture.

An essential aspect of Vazov's interpretation is the interest of the European women in Bulgaria (Emma studies Bulgarian, Margarita speaks of the love and sympathy of the Czech for the enslaved Bulgarian people). The protagonists – Bulgarian students in Zurich ("Emma") and Prague ("Margarita...") – are revealed through their integration into European culture. The Bulgarian characters can be seen as the antipodes (opposites) of Bay Ganyo, an opposition that suggests a "silent dialogue" (discreet polemic) between Ivan Vazov and Aleko Konstantinov.

Дечка Чавдарова

(България, Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“)

Жената като метонимия на Европа в разказите на Ив. Вазов „Емма“ и „Маргарита. Един роман в Прага“

В литературата (а и в други текстове на културата) своята или чуждата култура могат да придобият женски или мъжки образ и по такъв начин героят/героинята да се превърнат в метонимия на дадената култура. В случая, когато литературната творба се гради върху сюжета „любов с чужденец/чужденка“, този сюжет функционира като метонимия на межкултурния диалог. Като имаме предвид, че българската култура се ситира между Ориента и Европа, образите на ориенталеца/ориенталката и европейца/европейката ще бъдат натоварени със специфична знаковост и аксиологизация. Развитие на сюжета „любов с чужденец“ в българската литература заслужава специален интерес.

В настоящия текст обект на вниманието ми е сюжетът „любов между българин и девойка от Европа“ в разказите „Емма“ и „Маргарита. Един роман в Прага“, в които героите са български студенти – съответно в Швейцария и Прага – и любовта към девойки от тези страни възбужда идеята за Европа като културен образец, за любовта на България към Европа¹.

Сюжетът на разказа „Емма“ (1894), според признанието на Вазов пред Ив. Шишманов, е подсказан от действителна случка:

Бях в Люцерн и там един път видях един студент българин, че се разхожда с лодка с една швейцарка. Това ми вдъхна идеята да напиша разказа си (Шишманов/Shishmanov 1976: 270).

---

¹ За превръщането на Европа в метафора и метонимия вж. изследванията на Б. Успенски и Ал. Къосев (Успенский /Uspenskiy 2004, Къосев/ Kyosev 1997).

Ю. Жилиев анализира творбата от гледна точка на нейната структура и ориентацията към възприятието на потенциалния читател: спецификата на Вазовите заглавия, двете редакции на финала (в сп. „Светлина“ и в цикъла „Утро в Банки“), а по повод на името „Емма“, като възможен маркер за интертекстуалност, стига до извода за „несъстоялата се при Вазов и така наречената от Пол Бурже „интоксикация с Флобер“, в контекста на явлението „боваризъм““ (Жилиев/Zhiliev 2021). Така новият прочит непряко репликира на твърдението на авторите на статията за сп. „Светлина“ в том 1 на поредицата „Периодика и литература“, че в разказа „няма проблеми и човешки характери, а само интригуваща случка“ (Димитрова/Dimitrova, Ватова/Vatova, Христов/Hristov 1985: 643). Оставяйки в скоби естетическата характеристика на творбата, в контекста на избраната тук тема, интересът ми е насочен към знаците на межкултурното общуване, към аксиологизацията на европейката като носителка на култура (в случая и граматиката се оказва от значение). Действието се развива в лодка на Цюрихското езеро и самата природна красота придава на Европа възвишен образ:

Картината наоколо беше за чудо хубава; зелените хълмове на езерото, посипани с весели дачи, се усмихваха наоколо със своята неуведаема прелест; далеко назад стройният Цюрих се трупаше по двата бряга на реката Лимат, свързан с мостовете си, набучен с високите стрели на черковните кули; на югоизток, по посока на езерото, далеко в хоризонта, като облаци, се мерзелееха вечно снежните висове на Алпите (Вазов/Vazov 1976, т. 9: 306²).

Трябва да се добави, че в различни литературни произведения Швейцария е открояна в европейското пространство като лишена от недъзите на цивилизацията и запазила природното начало³. В съзвучие с тази представа в разказа на Вазов Швейцария е концептуализирана като място, в което цивилизацията е в хармония с природата. Затова точно на това място ще се окаже възможно и сближаването на представителката на европейската цивилизация с носителя на българската култура, запазила своята природност.

Природната красота се допълва от красотата на Емма, чийто портрет се изгражда с множество суперлативи, като дискурсът е близък до този на сантиментализма:

Тя бе облечена в рокля от розово-бяла, тънка нежна материя, изящно съшита и залепнала на строго изваяните форми на тоя млад момински стан. Сега Емма сякаш бе станала още по-лека, млада, пленителна ... Сребристи разкъсани парцали облаци плуваха по синето небе – сине до идеална хубост – и час по час затуляха слънцето. Тогава девойката събираше свилената си цветна омбрелка и лицето ѝ, освободено от изкуствения шар на сянката, лъсваше под венеца на тъмно-русата ѝ позлатена коса, във всичката си здрава и цветуща белота на немското племе (с. 306).

Българинът се оказва интегриран в европейската култура, опозицията България/Ориент – Европа е снета. За моралния облик на героя говори и неговото име – Добри. Чуждостта му има само пространствени измерения – той е от друга, непозната на героинята страна, за която е чувала само от разказите на своя български приятел. Особено важен детайл в любовния диалог между двамата е откритието, че Емма разбира български – тя взема писмото от майката на героя, което той започва да ѝ чете, и продължава да чете сама, което поразява героя:

² По-нататък при цитирането на текста се посочва само страницата от това издание.

³ Ще приведа пример от руската литература: пристигането на княз Мишкин в романа „Идиот“ от Швейцария и разказът му за тази страна у семейство Епанчини. Ако пък се обърнем към българската литература, можем да припомним съпоставката на България с Швейцария у Алеко Константинов именно от гледна точка на природната красота: „Какво, Швейцария ли?“

Български! – извика той в изстъпление – Български! Вие, Еммо, знаете да четете и да разбирате български!.. За бога, сънувам ли? Кажете ми! (с. 310).

Подобно отношение към родния език е особено ценно за автора на стихотворението „Българският език“. Чрез репликата на Емма „Аз обичам всичко българско, аз искам да стана българка“ Вазов разкрива преплитането на любовта към представител на една чужда култура с любовта към самата тази култура, превръщането на любовта в стимул за усвояване на чуждата култура. Разказът има щастлив край: целувката на влюбените и тръгването им, хванати под ръка, към дома на Емма. Готовността на героинята да тръгне с любимия си за България е пример за феномена „емиграция от любов“⁴. Споменатите по-горе коментатори на изданието на разказа в сп. „Светлина“ привеждат ироничния му финал, който Ю. Жилиев осмисля от гледна точка на съобразяването на Вазов с читателската рецепция: този финал съдържа картината на семейството на героя след седем години, когато, женен за българка и с три деца, разказва за любовния роман, уж на свой познат, с чехкиня и се усмихва под мустак на реакцията на жена си по повод на удавянето на влюбените в езерото. Ако Вазов беше оставил този финал, концептът „любов към Европа“ в българското културно съзнание щеше да бъде проблематизиран. Пропуснатият финал, характерен за Вазов хумориста и реалиста, крие друга негова идея: усъмняването в способността на българина на романтична любов (намираща израз в „Балканските Ромео и Юлия“ и в „Под игото“, в коментара на „вертеризма“). Писателят навярно е усетил, че, оставяйки финала от сп. „Светлина“, текстът му ще се разпадне смислово. Този финал би могъл да се разгърне в отделна творба, близка по своята идея до „Балканските Ромео и Юлия“. Вариантът от сп. „Светлина“ би могъл да придобие и друг смисъл: изборът в любовта между чужденка и българка като метафора на избора на родното (в контекста на патриотичните идеи на писателя). Идеята за неспособността на българина на „кара-сежда“ (по думите на Соколов от „Под игото“) и патриотичната идея в случая не могат да се съчетаят хармонично с романтичната любов към швейцарката като метонимия на Европа.

Сюжетът на разказа „Маргарита. Един роман в Прага“ (1904) също се гради върху любовта на български студент към девойка от Европа – този път от Чехия. Коментаторите на разказа в т. 9 от Събраните съчинения на Вазов посочват, че писателят споменава пред Иван Шишманов за опирането на литературния сюжет върху житейска любовна история. Тук ще цитирам самото изказване на Вазов от анкетата на Иван Шишманов с него:

Един ден, като пътувах с голяма дружина из Мусалла, покойният Васил Стоянов ми разказа за едно сприятеляване съ една млада чехкиня. За жалост, по някои причини не можах да довърша тоя „роман от Прага“ от 1875 г.“ (Шишманов/Shishmanov 1976: 271).

Интересно е, че В. Тодоров споменава пребиваването на споменатия възрожденец в Прага в изследването си „Чешкият сюжет...“, но разказът „Маргарита“ остава извън неговото внимание (Тодоров/Todorov 1999). Героят на Вазов също като В. Стоянов е студент в Прага, но „ученето в Чехия“, чиято аксиологизация в нашата култура разглежда споме-

---

⁴ К. Михайлова употребява този термин в своето изследване на етническия стереотип на българина сред поляците в България, отправяйки към полските термини „emigracja sercowa, emigracja z miłości“ в статия на Б. Донке (Михайлова/Mihaylova 1999; Dohnke 1989).

натият изследовател, не се тематизира и концептуализира от Вазов. Описанието на чешката столица през погледа на българския студент в началото на разказа съдържа мита за „златна Прага“ в българската литература/култура⁵.

Той гледаше от тоя висок рът, замислен, на старата чешка столица, овдовялата след Белогорската битка хубавица, кацнала живописно въз чаровни брегове и хълми; той гледаше широката Вълтава, в която падаше сянката на стария величествен Карлов мост, почернял от върволяк, гледаше древният Вишеград, строг и усамотен на хълма си, от величавите зидове, кули и храмове, на който вееше романтизмът на средните векове; или очите му дълго почиваха на зелените гори, що обличаха стръмнините отсам реката, и зад тях – на зеленеющето се вълнисто поле, скачено в далечината с кръгозора (Вазов/Vazov 1976, т. 9: 398⁶).

От образа на „хубавицата“ Прага погледът на българина се отмества към образа на красива чехкиня, което придава женскост на страната и превръща чешката жена в метонимия на Чехия и в частност на Прага:

Девојката беше твърде хубава. Едно бяло, кръгло, румено лице, очи небесен цвят, отдето бликаше младост и безгрижност, сладки, сладки!...сякаш огряваха с щастие всичко, що погледнеха. Напетата ѝ ръчичка, опряна на омбрелката, имаше до съвършенство деликатно изваяние, бяла и възхитителна, каквато беше и шията (с. 399).

Както в портрета на Емма, така и в портрета на Маргарита доминират белият и небесносиният цвят (бяло лице, бели ръце, сини очи), което подчертава различието от южния генотип и действието на закона за привличането на противоположностите.

Името Маргарита в заглавието на разказа може да актуализира своята етимология „бисер“ и да породи читателско очакване за красота. В развитието на текста това име придобива допълнителна семантика чрез механизма на интертекстуалността: още на хълма над Прага героят се опитва да си спомни къде е чувал гласа на девојката, която привлича неговото внимание, а след като научава фамилията ѝ (той намира забравената от майката на Маргарита книга с библиотечен номер и научава фамилията на героинята от библиотекаря), се досеща, че я е слушал в операта, в ролята на Маргарита от „Фауст“ (името на композитора не се споменава). Тази междутекстова (или, според наложилите се термин за „цитиране“ на различни изкуства в литературата – интермедиялна връзка) не обхваща цялостния текст, сюжетът на разказа (любовният роман) не се съотнася със сюжета на операта на Гуно (и творбата на Гьоте), защото при подобно съотнасяне и идентифициране на Маргарита с героинята от операта, героят би се очаквало да се идентифицира с Фауст. Функцията на отпратката към операта е превръщането на героя във възхитен слушател⁷ на пеенето на Маргарита: когато слуша нейно изпълнение на „откъслечи от опери“ при гостуването си в нейния дом, той сравнява в съзнанието си пеенето ѝ със „славееви рулади“, „херувимска песен“ и в отговор на въпроса „Хареса ли ви?“ възкликва: „Божествено!“ (с. 409). При посещението на спектакъла на операта „Фауст“ след запознанството с Маргарита, след като си е купил билет за партера (споменато е, че преди

---

⁵ На този мит отделя специално внимание в своето изследване на образа на Чехия и чехите В. Тодоров, в главата „Блян по Прага или опознаване чрез реалити“, като използва за мото фрагмент от спомените на Атанас Илиев „Златна Прага“ от 1926 г. (Тодоров/Todorov 1999).

⁶ По-нататък при цитирането на текста се посочва само страницата от това издание.

⁷ В разговор на Клео Протохристова с Иван Станков той отбелязва, че неговите герои са слушатели на музикални произведения, на което Клео Протохристова възразява, че не са само слушатели (Протохристова, Станков/Protohristova, Stankov 2024).

е слушал операта от галерията) разказвачът предава впечатлението му от гласа на героинята: „Зазвъни нейният сребърен глас, заляха се струи от сладки небесни звукове“ – определения със сакрална семантика, които звучат клиширано (с. 414). Още по-значимо е с оглед на музикалния екфразис, че Хилков, според коментара на разказвача, не възприема цялостния смисъл на операта, а е само слушател на гласа на Маргарита и съзercател на нейната красота:

Той не видеше на сцената ни Фауста, ни Мефистофеля, не чуваше какво пеят, не разбираше какво там се върши: той очакваше н е я (с. 413 – разредка на автора).

Образът на героинята в ролята на Маргарита във „Фауст“ допълнително я извисява в очите на българския студент и го пренася в друг свят. Възхищавайки се на Маргарита от сцената, той усеща нейната недостъпност и желае връщането ѝ в реалността:

Той желаше да я види, да я съзре върнала се от оня омаен мир, дето тя беше царица, богиня, фея, в тоя, пак тя, човешката, същата, жизнена и весела Маргарита [...] (с. 415).

На българина също е приписана красота, но красотата на южния тип:

[...] хубав младеж, черноок, с възтъмно лице, с твърде изразителни черти [...]“ (с. 398).

Изразът „южен тип“ е вложен в устата на героинята и на нейната майка, които седят на съседна пейка на хълма над Прага и поглеждат любопитно към младежа. Красотата на героя става и обект на самооценка чрез образа на огледалото при посещението в дома на Маргарита, където той отива, за да донесе забравената от майка ѝ книга:

Той случайно хвърли поглед на голямото огледало и видя тамо един момък, с къдрава лъскава коса, с черни очи и с книга в ръката, от чийто вид той остана доволен (с. 404).

В последвалия разговор между майката на Маргарита и българския студент домакинята (преди да влезе в стаята дъщеря ѝ), изразява пряко симпатия към „южния тип“: „Знаете ли? Дъщеря ми ви намери приятен с това южно лице“ (с. 405). Подобно отношение към чужденеца разрушава стереотипа на отблъскване от чуждия, и особено от чуждия с тъмна кожа.

На героя се приписва не само красота, но и култура, а също така висок морал (знак за което е и името му Богдан). Откроявайки се със своята външност сред чехите, той е усвоил европейската култура, притежава такт, деликатност, учтивост: когато взема забравената книга, намира в нея писмо, и при посещението си в дома на Маргарита уверява майката на момичето, че не е отварял писмото. Той не се натрапва, проявява в последвалите си гостувания в дома на Маргарита, където е канен, добро възпитание, умело си служи с комплимента (който впрочем изразява истинските му чувства). В диалога между Богдан и Маргарита са въведени оценка на българския характер от страна на чехкинята и самооценка на българина, които съдържат положителен стереотип и автостереотип на нашия народ:

– Ето един упорит българин! – каза шеговито девойката. – Това е една от националните черти на младенческите народи, госпожице, а другата, господствующа черта е: искреността (с. 410).

Любовта, която пламва у героя към Маргарита, е представена като платонична, духовна:

[...] гледаше девойката с очи, които изразяваха благоговейно чувство, таен жар, обожаване (с. 407).

Чрез образа на друг поклонник на Маргарита – граф с „европейски лъск“ се подсказва липсата на рафинирана европейска култура у българина, компенсирани от непосредствеността. Героят се откроява в обществото, в което попада, и със своя южен темперамент – когато вижда ухажванията на графа, приети благосклонно от Маргарита, българинът изпитва силна ревност: „В гърдите му зашава зверовито желание да го причака навън, в тъмнината, и да го удуши, да го убие“. В този момент разказвачът се дистанцира от героя: „Той не си даваше сметка за нелепостта на вълнуванията си [...]“ (с. 415). Въпреки това, крайният израз на ревност не изключва българина от европейската култура (като се имат предвид литературните образи на ревнивци в европейската литература).

Сюжетът „любов с чужденка“ придобива в разказа Маргарита“ и допълнителен смисъл (наред с идеята за сближаване с европейската култура): в него е тематизирана и славянската идея. Маргарита и нейната майка се интересуват от съдбата на българите, изразяват готовността на чешкия народ да помогне на българския. По такъв начин Вазов влива своя глас в множеството гласове, коментиращи и утвърждаващи образа на чехите като помощници на българите. В контекста на темата за любовта на чехите към българите функцията на любовния сюжет като метонимия на межкултурното общуване се разкрива още по-ясно:

Седнете, господин Хилков: вие ще разкажете за вашата земя, за вашия симпатичен народ – каза майката.

Който тъй обичаме ние чехите, един братски славянски народ – каза Маргарита...

Вие, българите, можете винаги да разчитате на радушно гостоприемство в нашата страна... (с. 406).

Темата за помощта на българите, които са под робство, се вписва в конкретен времеви контекст чрез посочването на годината, когато се развиват събитията, още в началото на текста: „През един юлски ден на 1975 г. (с. 306) – тоест, година преди Априлското въстание. В контекста на темата за поробена България Вазов представя и патриотизма на героя: когато Маргарита изпява при негово гостуване в нейния дом песента „Kde domov můj“, той казва, че тя го пренася в родния край.

Разказът има отворен финал, за което подсказва авторовото жанрово определение „откъслек“ под заглавието, но е и пряко изразено в анкетата на Иван Шишманов с Вазов, в която той споменава, че разказът остава недовършен, без да обяснява защо. Отвореният сюжет може би крие съмнение във възможността на брака между българския студент и оперната звезда от Прага (още повече, че сюжетът съдържа неразгърнат микросюжет за любовен триъгълник, за неравно съперничество между графа – поклонник на Маргарита, – и българина)?

Разказите „Емма“ и „Маргарита“ извикват и друг въпрос, важен за историята на българската литература: един „мълчалив диалог“ между Ив. Вазов и А. Константинов, какъвто Н. Георгиев открива, сравнявайки „Нова земя“ и „Бай Ганьо“ (Георгиев/Georgiev 1999). Тъй като разказът „Емма“ е написан през 1894 г., би могло да се приеме, че А. Константинов полемизира с Ив. Вазов (макар че по-скоро се сблъскват две независими една от друга гледни точки за българина в Европа). Затова пък разказът „Маргарита“, включен в цикъла „Утро в Банки“ от 1904 г. (заедно с разказа „Емма“), с увереност може да се разглежда като „мълчалив диалог“ (скрита полемика) с Алеко Константинов. Героят на Вазов – българският студент – от една страна, носи чертите на разказвачите в „Бай Ганьо“, също български студенти, които се срамуват от героя, но, от друга страна, е антипод на другия тип български студенти, описани от Алеко Константинов в главата „Бай Ганьо в Швейцария“: лишени от желание да се интегрират в европейската култура, да научат езика, познаващи се „по грубостта на интонацията, по дикцията, по конструкцията на фразите“, че са „възточни“ хора. В още по-голяма степен героят на Вазов е антипод на

бай Ганьо: той няма проблеми със знанието на езика, кода, етикета на европейската култура, отнася се рицарски към жените (да си спомним „ухажването“ на бай Ганьо – ошипването на продавачката във виенската сладкарница, или „своеобразната кашлица“, с която изразява чувствата си), проявява интерес към изкуството (масовият български читател носи в съзнанието си сцената „бай Ганьо в операта“, но не и сцената „Богдан Хилков в операта“, с която Вазов сякаш „отговаря“ на Алеко Константинов). Героят на Вазов е представен и като истински патриот, за разлика от показното патриотарство на бай Ганьо (интересно е присъствието в „Маргарита“ и в „Бай Ганьо“ на мотива за песента „Kde domov můj“, която героят на Алеко Константинов приема за българска, тоест, „присвоява“ я⁸). Различна е и интерпретацията на южния генотип у двамата писатели: Алеко Константинов вписва всичко, което ни отличава от европейците, в сферата на некултурата, включително генотипа (бай Ганьо е „черноок, чернокос, и даже чернокож господин“ – фраза, в която наречието „даже“ е важен знак, подчертаващ негативните конотации на определението „чернокож“), докато Вазов натовазва същите признаци на южния тип със значението ‘красота’. Така двамата писатели започват една полемика, която продължава и до днес: полемиката за двете български култури.

ЛИТЕРАТУРА

- Вазов 1976: *Вазов Иван*. Събрани съчинения в 22 т., т. 9. София: Български писател (Vazov 1976: *Vazov Ivan*. Sabrani sachineniya v 22 t., t. 9. Sofia: „Balgarski pisatel“).
- Георгиев 1999: *Георгиев Никола*. Пропасти и мостове на междутекстовостта. Пловдив: Пловдивско университетско издателство (Georgiev 1999: *Georgiev Nikola*. Propasti i mostove na mezhdutekstovostta. Plovdiv: Plovdivsko universitetsko izdatelstvo).
- Димитрова, Ватова, Христов 1985: *Димитрова Елка, Ватова Пенка, Христов Христо*. „Светлина“. Бележки. – В: Периодика и литература, т. 1, с. 634-655 (Dimitrova, Vatova, hristov 1985: *Dimitrova Elka, Vatova Penka, Hristov Ivan*. Belezhki. – In: Periodika i literature, t. 1, s. 634-655).
- Жилиев 2021: *Жилиев Юлиан*. Ема – това съм аз (един разказ на Вазов и няколко въпросителни). Доклад на международната научна конференция, посветена на 100-годишнината от смъртта на Вазов, организирана от Института за литература при БАН. София, 14-15 октомври (Zhiliev 2021: *Zhiliev Yulian*. Ema – това съм аз (edin razkaz na Vazov i nyakolko voprositelni). Doklad na mezhdunarodnata nauchna konferentsiya, posvetena na 100-godishninata ot smartta na Vazov, organizirana ot Instituta za literatura pri BAN. Sofia, 14-15 oktomvri).
- Протохристова, Станков 2024: *Протохристова Клео, Станков Иван*. За музиката в думите, за думите като музика и за „отсамния край на невъзможното“. – Страница, № 3, (99), с. 171-193 (Protohristova, Stankov 2024: *Protohristova Kleo, Stankov Ivan*. Za muzikata v dumite, za dumite kato muzika i za “otsamniya kray na nevazmozhnoto”. – Stranitsa, № 3, (99), s. 171-193).
- Кьосев 1997: *Кьосев Александър*. Игрите на Европа. Опит за картография на един български дискурс. – В: Анархистът законодател. Сборник в чест на 60-годишнината на проф. Никола Георгиев. София: Център за изкуства „Сорос“, с. 65-88 (Kyosev 1997: *Kyosev Aleksandar*. Igrite na Evropa. Opit za kartografiya na edin balgarski diskurs. – In: Anarhistat zakonodatel. Sbornik v chest na 60-godishninata na prof. Nikola Georgiev. Sofia: Tsentar za izkustva “Soros”, s. 65-88).

---

⁸ Това „присвояване“ коментира В. Тодоров (Тодоров/Todorov 1992).

- Михайлова 1999: *Михайлова Катя*. Етническият стереотип за българина сред поляците, живеещи в България. – Български фолклор, № 1-2, с. 58-70 (Mihaylova 1999: *Mihaylova Katya*. Etnicheskiyat stereotip za balgarina sred polyatsite, zhiveeshti v Balgaria. – Balgarski folklore, № 1-2, s. 58-70. Sashto v: *Katia Michajlowa*. Pewne cechy polskiego stereotypu Bulgara. – Etnolingwistyka, 5. Problemy języka i kultury. Lublin, 2003, s. 111-128).
- Тодоров 1992: *Тодоров Величко*. Чешкият сюжет. Чехия и чехите в българската литература. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“ (Todorov 1992: *Todorov Velichko*. Cheshkiyat syuzhet. Chehiya i chehite v balgarskata literatura. Sofia: Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski”).
- Успенский 2004: *Успенский Борис*. Европа как метафора и метонимия (применительно к истории России). – В: *Успенский Борис*. Историко-филологические очерки. Москва: „Языки славянской культуры“, с. 9-26. Превод на български на Е. Трендафилова:
- Б. Успенски. Европа като метафора и метонимия (с оглед на руската история). – В: *The Tireless Seeker*. Неуморният търсач. Шумен: „Аксиос“, 2005, с. 357-366 (Uspenskiy 2004: *Uspenskiy Boris*. Evropa kak metafora i metonimiya (primenitelyno k istorii Rossii). – In: *Uspenskiy Boris*. Istoriko-filologicheskie ocherki. Moskva: “Yazyki slavyanskoy kulytury”, s. 9-26. Prevod na balgarski na Evgenia Trendafilova: B. Uspenski. Evropa kato metafora i metonimiya (s ogled na ruskata istoriya). – In: *The Tireless Seeker*. Neumorniyat tarsach. Shumen: “Aksios”, 2005, s. 357-366).
- Шишманов 1976: *Шишманов Иван*. Вазов за своите творби. – В: Шишманов Иван. Спомени и документи. София: Български писател, с. 221-273 (Shishmanov 1976: *Shishmanov Ivan*. Vazov za svoite tvorbi. – In: Shishmanov Ivan. Spomeni i dokumenti. Sofia: eBalgarski pisatel”, s. 221-273).
- Dohnke 1989: *Dohnke B.* Sercowa Polonia. – *Gazeta Poznańska*, № 297.